

Ivan Asenovich Ivanov

(Germany, Friedrich Schiller University Jena)

Nayden Gerov's Project for a Central Bulgarian School in Plovdiv, 1857

Abstract: Between 1856 and 1857, Nayden Gerov wrote several letters and notes describing the Greek-Bulgarian church dispute and the current state of Bulgarian educational matters. In this correspondence, he developed the idea of reforming the Plovdiv secondary school and promoting it to a central school in the Bulgarian-populated lands. It is unclear from these documents or existing research literature whether Gerov was able to implement his idea. The manuscript titled *A Syllabus for a Supposed Central School*, compiled a few months before his taking office at the Russian diplomatic service in late July 1857, has been preserved at the Russian State Historical Archive in St. Petersburg. The *Syllabus* provides insight into the tasks facing the organisers of the school and contains indications of the ideological prerequisites underlying Gerov's educational project. This article presents the original text of the *Syllabus* and discusses the cultural and political context in which it was created.

Keywords: Nayden Gerov, Bulgarian National Revival, educational matters in the Bulgarian lands, SS Cyril and Methodius Secondary School in Plovdiv, Russian-Bulgarian cultural relations in the aftermath of the Crimean War, Bulgarian Board of Trustees in Odessa

Иван Асенович Иванов

(Германия, Университет „Фридрих Шилер“, Йена)

Проектът на Найден Геров за Централно българско училище в Пловдив от 1857 г.

Документът, който представям, е неочаквана находка, на която попаднах по време на заниманията ми в Руския държавен исторически архив в Санкт Петербург. * Добре известно е значението на Архива на семейство Василчикови за проучването на руско-българските културно-политически връзки след Кримската война (вж. РГИА/RGIA, а. ф. 651. Срв. общи работи по темата: Генчев/Genchev 1976/2002; Степанова/Stepanova 1978). Син на герой от Отечествената война от 1812 г., княз Виктор Иларионович Василчиков избира кариерата на кадрови офицер. Той участва в бойни действия в Кавказ, Унгария и Крим, отличавайки се особено по време на обсадата на Севастопол, и завършва войната с длъжност началник-щаб на Южната армия. От май 1858 г. до 1861 г. Василчиков оглавява военното министерство. Под негово ведомство се намира следвоенното устройство на съдбата както на българските доброволци, сражавали се в състава на руската армия, така и на колонистите – преселници. Той поддържа също така връзка с южната част на Бесарабия, която Русия отстъпва на Дунавските княжества, съгласно условията на Парижкия мирен договор от 1856 г. Именно към това време се отнася запознанството на княз Василчиков с Найден Геров, който, като руски поданик, след разрива на дипломатическите отношения между Русия и Турция през 1853 г., бил принуден незабавно да напусне Пловдив, оставяйки преподаването в основаното от него училище на своя брат

---

* За Проекта на Н. Геров за Централно българско училище срв. Иванов/Ivanov 2018.

Константин, повикан с тази цел от Копривщица (детайлна реконструкция на дейността на Н. Геров в Русия по време на Кримската война вж. в: Кирилова/Kirilova 2009б).

В продължение на 1856 – 1857 г. Н. Геров изпраща на В. И. Василчиков няколко писма и записки, представящи в общи линии гърко-българския църковен спор и състоянието на учебното дело сред българите (РГИА/RGIA, а. ф. 651, оп. 1, а. е. 448. Вж. публикациите ИАНГ/IANG, I, 1911: № 122–123, 125 и РБНОД/RBNOD 1987: № 34, 38). В тази кореспонденция Н. Геров развива мисълта за нуждата да се преобразува съществуващото училище в Пловдив, като му се придаде статут на централно за българските земи. Окрилен от тази мисъл, Н. Геров съобщава за намерението си в края на 1856 г. да представи детайлен проект, включващ програма на преподаване, разпределение на персонала и бюджет на евентуалното централно училище. Дали Н. Геров успява да изпълни поетото задължение, всъщност никъде не се говори. Междувременно, в лично писмо от пролетта на 1858 г. Александър Викторович Рачински, доверено лице на княз Василчиков, съобщава някои любопитни обстоятелства по този въпрос (за А. В. Рачински, взел дейно участие в създаването на Московския славянски благотворителен комитет през 1858 г. и заемащ през 1861-1862 г. поста на вице-консул във Варна, вж. Тонев/Tonev 1974; Никитин/Nikitin 1960: 31-36):

Още през 1854 г. се роди идеята да се направи от училището, създадено във Филипопол от Найден Геров, централно, което би имало целта да подготви за цялата страна учители и свещеници в определено религиозно-нравствено направление. През 1856 г. програмата, списъкът на предполагаемите разходи и начинът на действие били разгледани от преосвещения Инокентий [архиепископ Херсонски и Таврически, пръв попечител на Одеското българско настоятелство – бел. моя И. И.], и чрез княз Виктор Иларионович [Василчиков – бел. моя И. И.] били предоставени на Егор Петрович Ковалевски [директор на Азиатския департамент при Министерството на външните работи – бел. моя И. И.] заедно с проекта за преобразуването на Одеското българско настоятелство в благотворително общество [каквото става в 1858 г. и Московският славянски комитет – бел. моя И. И.]. За своя главна цел Обществото си поставя поддържането на централното училище. Всичко това се прехвърля мудно от Петербург в Одеса, от едно или друго министерство до граф Строганов [новорусийски и бесарабски генерал-губернатор – бел. моя И. И.]. Според последните писма от Одеса въпросът, като цяло, е безнадежден. Но въпросът за централното училище в България все така настоятелно изисква разрешение (писмо на В. А. Рачински до А. Н. Бахметев от 14 март 1858 г. вж. в: РГАДА/RGADA, а. ф. 1256, оп. 1, а. е. 738, л. 4 гръб. Бахметев съвместява задълженията на председател на Московския славянски благотворителен комитет с длъжността настоятел, отговарящ за Московския учебен окръг през 1858-1859 г., вж. Никитин/Nikitin 1960: 42).

Тези важни исторически документи, които А. В. Рачински приписва на Н. Геров, не се споменават в известната ми изследователска литература, поради което съществува съмнение, дали са съхранени до наши дни (Сафронова/Safronova 1996. Дисертацията на Лаптев/Laptev 2011а и основаващата се на нея монография Лаптев/Laptev 2011б отчасти дословно възпроизвеждат споменатата работа на Сафронова и следователно са продукт на научно плагиатство. Вж. още: Кирилова/Kirilova 2014; Кирилова/Kirilova 2009б: 45-52; Георгиев/Georgiev 1972: 269-278; Маркова/Markova 2008: 179-182; Степанова/Stepanova 1981: 40 (съставеният от Н. Геров проект за училище се споменава тук мимоходом и без да се посочва източник); Никитин/Nikitin 1960: 112-115; Димитров/Dimitrov 1987: 104-136).

Впрочем, в архива на Василчикови се намира ръкопис на Н. Геров, несъмнено тъждествен с материала, за който става дума (РГИА/РГИА, а. ф. 651, оп. 1, а. е. 434). Обаче по стечение на обстоятелствата тя не е сред документите, публикувани в авторитетното издание „Русия и българското национално-освободително движение 1856-1876“ (РБНОД), въпреки че при подготовката на изданието този фонд е прегледан. Откритата „Програма за преподаване в предполагаемото Централно училище“ хвърля светлина върху възгледите на Н. Геров по въпроса за организирането на училищното дело на българите, формирани у него по време на педагогическата му кариера, няколко месеца преди встъпването му в императорска дипломатическа служба (официалното утвърждаване на Н. Геров за руски консулски агент в Пловдив става на 27 юли 1857 г., вж. РБНОД/РБНОД 1987: № 62).

Откритият ръкопис не е датиран, но, съдейки по косвени признаци, съставянето на програмата следва да се отнесе към началото на 1857 г. След пристигането си в Пловдив на 24 декември 1856 г., в писма до княз В. И. Василчиков и до архиепископ Инокентий от 27 декември (РБНОД/РБНОД 1987: № 38; Периодическо списание/Periodicheskoe spisaniie 1903), както и до члена на Одеското българско настоятелство Ст. Т. Тошкович от 3 януари, Н. Геров споменава за състоялия се разговор с настоятелите на училището „Св. Св. Кирил и Методий“ и съобщава за тяхното съгласие „да турят това заведение на такъв ред, както що са желали открай, сир[еч] да могат да се образуват в него учители и свещеници“, като добавя:

да се минат празниците, ще се тури да се опише сегашното състояние на училището и после щат се премислят всичките работи, щото трябва да се свършат, за да се тури училището на ред, както желаеме (ИАНГ/ИАНГ, II, 1914: № 2264, с. 404. Срв. РБНОД/РБНОД 1987: № 29 и № 34, 92).

Обаче, заради възобновеното противоборство с митрополит Хрисант, Н. Геров не успява да изпълни обещаното – да състави подробно описание на училището, за което той пише на Ст. Д. Тошкович на 9 февруари в навечерието на своето заминаване от Пловдив (ИАНГ/ИАНГ, II, 1914: № 2264, с. 409). Впрочем програмата бива съставена не покъсно от март 1857 г., доколкото в текста се споменава Лулчо Гаджев, учител от Панагюрище, на когото Геров разчитал да бъде подпомогнат при реализирането на проекта. При това Стоян Чомаков в писмо от 20 март известява на Геров за внезапната смърт на Л. Гаджев (ИАНГ/ИАНГ, II, 1914: № 2903).

Програмата дава представа за най-актуалните задачи и съдържа разяснения за идейните предпоставки, положени в основите на този просветителски проект. Текстът ѝ се публикува като приложение към настоящата статия.

Същевременно, при съставянето на програмата, Н. Геров е трябвало да се съобрази с мнението на тези лица, на чието внимание предоставя своята записка. Съдейки по приведените от А. В. Рачински имена, представеният от Н. Геров проект през 1857 г. е в обръщение сред най-влиятелните длъжностни лица, пряко подчинени на императора (генерал-губернатор А. Г. Строганов) или заемащи високо положение в реда на ключовите ведомства на Империята: военното (В. И. Василчиков), Министерството на външните работи (Егор П. Ковалевски), а като се има предвид, че братът на последния – Евграф Петрович, от 1856 г. оглавява Московския учебен окръг, трябва да се прибави и Министерството на народното просвещение. Такъв кръг от потенциални читатели (и критици) биха могли да предявят определени изисквания към текста. Авторът очевидно не е разчитал, че висшите чиновници, в чиито ръце щели да се окажат неговите книжа, са в достатъчна степен запознати с българските работи. Поради това от съставителя се изисквало накратко да обрисова спецификата на българския народ и общество, за които се възправял като ходатай. Неговата програма е трябвало да отговаря на официалните

възгледи за целта на народното просвещение, на външнополитическите виждания на правителството по Източния въпрос, както и на образователните идеи на самия Геров.

Съставеният от Геров документ е интересен поради широтата на засвидетелствания в него подход. Без да се ограничава само със списък на предметите, чието преподаване се предвижда в училищната програма – такъв род анонси например се публикуват във възрожденските вестници (за училището „Св. Св. Кирил и Методий“ в Пловдив вж. напр. Цариградски вестник/*Carigradski vestnik* 1856. Срв. Генчев/*Genchev* 1981: 315-316), Геров предлага на вниманието на своите читатели записка, в която учебният план е резултат на определени теоретически разсъждения. Той следва логически от анализа на присъщите на българите социо-културни особености, обусловили състоянието в сферата на народното образование. Н. Геров формулира задачи, изискващи неотложно решение, и указва наличните средства за тяхното постигане. Авторът характеризира съвременните българи като безсъсловно общество, чиято отличителна черта е високата социална мобилност, ориентирана към града. При това той не забравя за съзидателната функция на големите села, където в продължение на векове се съхранява народното начало, и където, преди всичко, започва да се възражда българското просвещение.

Следващите цитати възпроизвеждат превод на записката на Н. Геров, докато руският ѝ оригинал е публикуван в приложение към статията:

Между българите няма никакво разделение на съсловия. Високите места в обществото у тях се постигат единствено с лични достойнства. Населението на всеки град приижда от околните села и по-малки градове. От всяко поколение начело на християните изпъкват хора със скромен произход; неотдавна заселилите се в градовете успяват да станат първенци между християните не само в града, но и в цялата провинция.

По тази причина до обучение в училището, по думите на Геров, трябва да се допускат представители на всички социални класи без разлика, тъй като „първоначалните познания, необходими в общежитието“, допринасят сами по себе си за сплотяване на народа и създаване на още по-еднородно общество:

При това състояние на обществото и образованието на българите трябва да бъде насочено еднакво и достъпно за всички.

Основните пороци на съвременния за автора порядък на нещата Н. Геров трезво отбелязва в отсъствието – от една страна, на еднаквост в учебния процес, а от друга – в липсата на общ надзор върху дейността на отделните училища:

Всяко от днешните училища в България зависи от общината, която го издържа, а се управлява от временно назначени учители единствено според тяхното разбиране, без всякакви наредби. Поради това в България няма и две училища с еднакво устройство.

За постепенното преодоляване на тези недостатъци Н. Геров предлага да се действа не с насилие, а с въздействието на добрия пример, като по този начин се създадат предпоставки за постепенна еволюция на системата в желаното направление. Той пише:

Предполагамото централно училище няма правото да предписва правила за другите учебни заведения, и неговите постановления не могат да имат задължителна сила извън него, но то със своето устройство може да служи за образец на останалите училища [...], само ако бъде съставено сполучливо. За това може да се посочи пример. Веднага след като стана ясно, че училището „Св. Св. Кирил и Методий“ във Филипопол върви по-добре от другите, жителите на околните градове и села, без всякакво убеждаване, се съгласиха не само да

приемат неговата програма на преподаване в своите училища, но по съответен начин и да подчинят на него училищата си, за да могат да приведат всички тях в еднакво устройство, като направят Филипополското училище централно и като му възложат надзора върху всички останали. Войната попречи на изпълнението на този план.

За постигането на поставените цели – създаване на общодостъпна училищна мрежа с присъщите ѝ необходими елементи на унификация и контрол – проектът на Н. Геров предвижда следния начин на действие: да се създаде учебно заведение, включващо три степени или отделения, свързани с една програма. Предполага се осемгодишен курс на обучение, включващ три години в началното (нисшето), две години в средното и три години във висшето отделение. Напомням, че в Пловдив обучението в българското училище по това време е четиригодишно и едва през 1861 г. бива увеличено до пет години, а въвеждането на шести клас става едва през 1872 г. (Генчев/Genchev 1981: 320, 336). Ако тези данни се съпоставят с класификацията на средните учебни заведения в Русия, то трябва да отчетем, че обучението в гимназиите продължавало седем години (в Русия по това време действа „Устав за гимназиите и училищата – окръжни (околийски) и енорийски“ от 1828 г. За измененията, на които са подлагани учебните планове през следващите десетилетия, вж. Шмид/Shmid 1878: 349-374, 450-452. Срв. Алёшинцев/Alyoshintsev 1912). Така че програмата на Пловдивското училище с продължителност на обучение общо взето, съответства на непълния гимназиален курс в Русия (писмо на Н. Геров до руския управляващ турските дела А. П. Озеров от 15 юли 1853 г. вж. в: ИАНГ/IANG, II, 1914: № 1862, с. 139-140. Срв. писмо на Н. Геров до настоятеля на Московския учебен окръг А. Н. Бахметев от 1 октомври 1858 г., вж. ГАРФ/GARF, а. ф. 1750, оп. 1, а. е. 67, л. 79 гръб. Срв. докладна записка, съставена от Н. Геров през 1859 г., вж. ДБИ/DBI 1931: № 73, с. 75).

Нека обаче се върнем към проекта на Н. Геров. Децата можели да се възползват от това училище в зависимост от финансовите и други възможности на родителите си. За поощрение на надарените деца се предвиждало въвеждане на петдесет стипендии. По-голямо уеднаквяване на учебните планове и усиляване на надзора над дейността на различните училища трябвало да се постигне както чрез подготовката на народни учители от средата на собствените възпитаници, така и чрез създаване на възможност за преминаване на възпитаници от второстепенните училища в централното.

Приложеният бюджет предполага общи годишни разходи за издръжка на училището в размер от 6 200 сребърни рубли (вж. Табл. 1). В това число са включени 6 учителски заплати от по 600 рубли и 50 стипендии за възпитаниците по 24 рубли.

Тъй като нямам възможност да се спра подробно на характеристиката на учебния план, бих искал да обърна внимание на два аспекта – вероучителния и езиковия (вж. Табл. 2). В пояснителните коментари към преподаването на Закон Божий Н. Геров пише:

В първата година се полага кратка Свещена история и кратък катехизис, така че при напускане на училището, след завършването на първия клас, както често се случва, възпитаниците да не останат без никакво понятие за вярата. През втората година, заедно с четенето на Новия завет, се полага и изяснение на църковните служби, за да се изясни значението на богослужението, за което в днешно време никой не мисли.

И така, преподаването на Закон Божий е трябвало да се включи в обучението. Съставителят на програмата счита, че всички деца е необходимо да получат ясно „разбиране за вярата“. Така например прави впечатление неговата забележка за важноста да внуши на обучаемите във втората година „значението на богослужението,

за което в днешно време никой не мисли“ (курсивът мой – И. И.). Смишълът на тези думи се изяснява, ако си спомним за това в какви условия е работил Н. Геров над текста на програмата в самото начало на 1857 г., а именно – в момента на последната, решителна схватка с пловдивския митрополит Хрисант, завършила с низвержението на последния. Така че написаното от Н. Геров свидетелства, че даже в разгара на полемиката 33-годишният педагог не забравя, че зад национално-политическото съдържание на църковната борба с гръцкото духовенство се намира духовният пласт на православно вероучение, който се оказва извън полезрението на противоборстващите страни.

Езикова подготовка на възпитаниците – изучаването на граматиката на българския език, започва от първи клас. От следващата година към това се прибавя изучаване на турски и гръцки език, нуждата от които „произлиза от отношението на българите към турците и гърците“. На обучението по руски език, което започва в трети клас на нисшето отделение, Н. Геров отдава особено значение по няколко причини. На първо място – усвояването на руската граматика трябва да съдейства за по-доброто овладяване както на българския, така и на църковнославянския език. На второ място – владеенето на езика разширява възможностите на преподавателите за използване на руска литература и учебници в по-горните класове. Накрая, на трето място – при изучаването на логика, стихосложение и риторика в средното отделение учениците отново се обръщат към руските книги, за да „се упражняват в съчиняване и намиране в народната литература на образци за съставяне на българска риторика“. В средното отделение се включва преподаване на френски език, „за да могат учениците, които вече са получили известно образование, да знаят и един от европейските езици“.

В представената схема прави впечатление прагматизмът, например, в последователността на изучаването на езиците, или указанията за близостта на езиците и относителната бързина и лекота при тяхното овладяване като главен аргумент, обусловил избора на Геров в условията на отсъствие на собствена българска литература. Особеното място на руския език се определя от очакваната полза в процеса на преподаване (срв. напр. неговата аргументация за ползата от превода на учебници за нисшите и средните учебни заведения именно от руски, а не от други езици, изказана в писмо до граф Н. П. Игнатиев на 23 декември 1865 г., вж. ДБИ/ДБИ 1931: № 328, с. 385–386. Срв. също ходатайството на Геров пред Московския славянски благотворителен комитет през 1869 г. за снабдяването на новооборудваната библиотека на училището „Св. Св. Кирил и Методий“ с книги и периодически издания на руски език, вж. ДБИ/ДБИ 1931: № 455, с. 510-511).

И така, нужно е да се посочат три общи принципа, залегнали в основата на проекта на Н. Геров: на първо място – системност, предполагаща постепенно формиране на програмата за обучение и съвместимост на учебните планове; на второ място – утвърждаване на тясната връзка между религиозно-нравственото и интелектуалното образование, което задава „еднакво направление“ на обучението във всички отделения; и на трето място – прагматизъм и стремеж да приспособи проекта към местните условия и нужди.

Когато говори за организацията на висшето отделение на училището, чиято точна програма в момента на съставяне на записката още не е била определена, Н. Геров съобщава, че негова цел ще бъде подготовката както на учители за второстепенните училища, така и на свещеници. Във връзка с това учениците ще бъдат разделени на две отделения – светско и духовно. Всъщност, на практика проектът на Н. Геров предвижда създаване на учителски институт и на духовна семинария с различно обучение за възпитаниците. При това Н. Геров уточнява:

Определянето на предметите, които ще се преподават в духовния отдел, може да бъде направено от специални лица. Обаче те трябва да имат предвид, че в близко бъдеще ще са нужни свещеници. И за по-голяма полза от тях за страната, в кръга на техните познания трябва да се включат основи на селското стопанство и медицина. За светския отдел, според нуждата и характера на страната, се изисква търговско-технологично направление, редом до религиозно-нравственото.

Впрочем Н. Геров не е единственият автор на проекта, доколкото сходна идея се заражда и сред българските емигранти в Одеса, още до началото на Кримската война. „Записка за необходимостта от основаването на Духовно Централно училище в България“ е съставена от Н. Хр. Палаузов, за да бъде представена на руския управляващ турските дела А. П. Озеров още на 24 септември 1853 г. (вж. в: Документи/Dokumenti 1899. Срв. Кирилова/Kirilova 2009б: 33). Тя вече съдържа главната мисъл, която впоследствие става отправна точка и за Н. Геров, а именно – констатацията на факта, че приетата в българското образование система не е стабилна и задълбочена („не на твърда и здрава основа“), доколкото в нея отсъства единство в учебниците, способите и насоките на преподаване (Документи/Dokumenti 1899: 623). Формулирайки „огромната опасност в религиозните и нравствените отношения“, която застрашава българите, Палаузов ратува за създаване на „разсадник на българското образование“ в българските земи, тъй като е „вредно“ за младите хора да се изпращат на Запад, а в Русия е „неудобно“ (Документи/Dokumenti 1899: 626). При това той предлага да се основе учебно заведение от шест класа с цел подготовка на педагози за второстепените училища и на свещеници, което да следва програмата на духовните семинарии в Русия с единствената разлика, че вместо латински и еврейски език в него да се преподават турски, гръцки, български и френски.

Междувременно, записката на Н. Геров не само развива основните идеи, изказани от Палаузов, но и значително ги допълва, тъй като съдържа характеристика на реалната ситуация, формулира неотложните задачи, средствата за тяхното решаване и, накрая, общите принципи, върху които трябва да се изгражда системата на народното образование и възпитание. Освен това тя е по-конкретна, тъй като обвързва, повече или по-малко, общите разсъждения с учебния план за пет години. Въобще аналозиите, които се откриват при съпоставката на записката на Н. Хр. Палаузов с проекта на Н. Геров, позволяват да се предположи, че идеите си за препоръчваната система за средни образователни заведения Геров е обсъждал с членовете на Българското настоятелство в Одеса и с хора от техния кръг, а не със своите копривщенски и пловдивски колеги и познати (срв. писмото на Н. Геров до Ст. Д. Тошкович от 24 май 1856 г., вж. ИАНГ/IANG, II, 1914: № 2258, с. 398, и последвалата преписка между тях. Срв. Забунов/Zabunov 1977; Генчев/Genchev 1972).

Уверен в успеха на своите замисли, Н. Геров възнамерява след връщането си в Пловдив да продължи своята педагогическа дейност, но вече като директор на преобразуваното училище, оставайки в същото време неофициален консулски агент и поддържайки връзка с руската дипломатическа мисия (писмото, адресирано до руския посланик в Турция А. П. Бутенев вж. в: ИАНГ/IANG, I, 1911: № 97, с. 50–51. Срв. писмото до Хр. Георгиев от 30 март 1856 г., вж. ИАНГ/IANG, I, 1911: № 320, с. 187. Срв. Мухова/Muhova 2023. За дейността, която Н. Геров планира след завръщането си в Пловдив, вж. Кирилова/Kirilova 2009а: 62–68). За успешното реформиране на училището обаче той, разбира се, се нуждае от способни и доверени колеги-педагози. Във връзка с това Геров отправя покана към Йоаким Груев в Пловдив, а по същото време води преговори и със Сава Радулов, надявайки се да го склони да дойде в Пловдив (срв. напр. написаното за този епизод от живота на Й. Груев у Димова/Dimova 1985: 13–23;

Каблешкова/Kableshkova 2012: 45-59. Срв. писмата на Н. Геров до Ст. Д. Тошкович от 23 януари и от 28 ноември 1857 г., в които се споменават С. Радулов и П. Панагюрещ, вж. ИАНГ/IANG, II, 1914: № 2266, с. 408; № 2276. Настоятелите на пловдивското училище планират да увеличат преподавателския състав, привличайки на работа и Р. Попович, вж. Георгиев/Georgiev 1972: 272).

Завършвайки своето пребиваване в Санкт Петербург (за маршрута и дейността на Н. Геров по пътя от Санкт Петербург до Пловдив през есента на 1856 г. вж. Кирилова/Kirilova 2009б: 49-52) през есента на 1856 г. Н. Геров се отправя към Константинопол, оставяйки обаче в Одеса за консултация с В. И. Василчиков и архиепископ Инокентий по въпроси, свързани с преобразуването на Българското настоятелство в благотворително общество. А както е известно от писмото на А. В. Рачински, което цитирах в началото на своето изложение, сред най-важните задачи на обществото след височайшето утвърждаване на неговия Устав, се предполага да бъде грижата за материалното осигуряване на Централното училище в Пловдив. Въпреки наличието на издигнати покровители в лицето на В. И. Василчиков, Одеското настоятелство през 1856-1857 г. среща затруднения в опита си да съгласува в Комитета на министрите проект на нов Устав, придаващ на Настоятелството „официален“ характер, което би му позволило да действа като „официално“ благотворително общество. Дейността на Одеското настоятелство се възобновява едва през пролетта на 1858 г. след приемането на временни инструкции, определящи нейния „неофициален“ (частен) характер (Забунов/Zabunov 1981: 27-34).

По разпореждането на В. И. Василчиков Н. Геров променя маршрута си, отправяйки се през Букурещ отначало за Пловдив, където му е поръчано „да се уговори с жителите на Филипопол за това, по какъв начин от училище „Св. Св. Кирил и Методий“ може да се създаде централно учебно заведение за образование на учители и свещеници“. Ако това би наложило съдействие от страна на посланика, Геров се задължавал да замине за Константинопол, за да изложи въпроса и да помоли за съдействие (писмо от Н. Геров до Е. П. Ковалевски (б/д, към края на 1856 г.) вж. в: ИАНГ/IANG, I, 1911: № 1480).

По пътя от Русе за Пловдив Н. Геров продължава да проучва почвата за реализацията на своя проект, общувайки с местните учители, и все повече се убеждава, че създаването на Централното училище с учителски институт в Пловдив отговаря на непосредствените нужди на училищното строителство в българските земи (за което той съобщава в писмата си до Ст. Д. Тошкович от 26 декември 1856 г. и от 15 януари 1857 г. вж. в: ИАНГ/IANG, II, 1914: № 2263, с. 403; № 2265, с. 405-406). Добирайки се до Пловдив на Бъдни вечер, той отново проверява отношението на училищното настоятелство към неговото предложение и, след като получава съгласие, веднага съобщава на Тошкович за положителните резултати от своята мисия (писма на Н. Геров до кн. В. И. Василчиков и Ст. Д. Тошкович, съответно от 27 декември 1856 г. и от 3 януари 1857 г. вж. в: РБНОД/RBNOD 1987: № 38; ИАНГ/IANG, II, 1914: № 2264).

По-нататък обаче в хода на събитията се намесват обстоятелства, които не позволяват на Н. Геров да осъществи своите намерения. Оказвайки се във вихъра на новото църковно противопоставяне с митрополит Хрисант и представителите на гръцката община, Н. Геров не успява да завърши обещаните на Василчиков и Тошкович работи по училищното дело, и, захвърляйки всичко, е принуден да замине за Одрин и след това за Цариград, за да защити своята репутация пред турските власти.

През май 1857 г. заминава за няколко седмици за Одеса. Защо? За да даде отчет за изпълнението на възложените му от Василчиков задачи и да обсъди с Българското настоятелство изменилата се ситуация (писма на Н. Геров до Н. Ступин и Ст. Д. Тошкович от 4 и 9 март 1857 г. вж. в: ИАНГ/IANG, II, 1914: № 2111, 2269). Тъй като

разглеждането на проекта за новия Устав в Санкт Петербург било забавено, то и перспективите за финансиране, както и за новото Централно училище, стават все по-илюзорни. Само след консултация с Настоятелството Н. Геров се съгласява с предложението му пост на консулски агент, т.е. приема решението да се откаже от педагогическа дейност и да се завърне в Пловдив като официален дипломатически представител на руското правителство.

Междувременно още Н. Генчев обръща внимание на съмненията, които владяват Н. Геров в началото на 1857 г. за това дали трябва да приеме официално назначение, така че едва през април той взема окончателно решение да се отправи за Пловдив като „официален агент“ на руското правителство (Генчев/Genchev 1981: 186, 191). Впрочем за пръв път Геров официално заявява за своето съгласие да встъпи в длъжност като консулски агент в записка, адресирана до А. П. Бутенев, руски посланик в Турция, съставена в Цариград на 20 април 1857 г. (ИАНГ/ІANG, I, 1911: № 97, 50-51). Това твърдение обаче не е безспорно поради факта, че в споменатото писмо Геров изказва само своята покорност по отношение на всяко решение, което посланическата мисия би предприела за него („не се отказвам да приема за известно време официална длъжност“), изказвайки в същото време желание „да посветя себе си изключително в служба на своя народ, разбира се по такъв начин, че руското поданство да не пречи на това“ (ИАНГ/ІANG, II, 1914: № 2108, с. 297). Тези колебания са обясними с личната драма, която Геров болезнено преживява по това време, свързана с рухването на надеждите. Освен това неговото положение в Пловдив се усложнява и от липсата на обществено финансиране, което става причина той да изглежда като лъжец в очите на пловдивските настоятели. Н. Геров нееднократно се обръща към представителите на Българското настоятелство в Одеса с молба за най-бързо отпускане на обещаната за българското училище в Пловдив ежегодна субсидия. И тъй като решението на въпроса се отлагало поради неопределения статут на самото Настоятелство, Геров се оказва в двойствена позиция по отношение на настоятелите на пловдивското училище (срв. напр. разменените писма между Н. Хр. Палаузов и Н. Геров от 19 февруари 1857 г. и 28 април 1858 г., вж. ИАНГ/ІANG, II, 1914: № 1887, 1891. Освен това срв. писмото от Н. Геров до Ст. Д. Тошкович от 28 ноември 1857 г., вж. ИАНГ/ІANG, II, 1914: № 2276; а също и писмото от Ст. Д. Тошкович до Н. Геров от 12 април 1858 г., вж. ИАНГ/ІANG, II, 1914: № 2278. Губейки търпение, Н. Геров накрая се обръща с молба за съдействие към руския посланик в Константинопол княз Лобанов-Ростовски в писмо от 24 октомври 1859 г. вж. в: ДБИ/DBI: № 102, с. 100).

За тогавашно състояние на Геров може да се съди по няколко писма, в които той с пределна яснота и откровеност дава израз на измъчващите го мисли. Той се разкъсва – от една страна – между чувството за верноподанически дълг, в съответствие с който удовлетворение за причинената му в Пловдив обида можело да се постигне само с връщане на длъжност „с официален характер“, защото в противен случай трябвало да се очаква, че ще пострада честта на руската дипломатическа мисия, която не съумява да защити своя поданик. От друга страна – Геров осъзнава, че официалният характер на длъжността би го лишил от възможността „да взема открито участие в делата на образованието на българите, на което аз отначало съм се посветил и искам да се занимавам в бъдеще“ (писмо на Н. Геров от Одеса до Е. П. Ковалевски от 9 май 1857 г. вж. в: ИАНГ/ІANG, I, 1911: № 1481, с. 908-909). Горчевината е толкова силна, че една година след описаните събития в лично писмо до А. В. Рачински Геров обяснява своето продължително мълчание с негодуванието си, че е поставен в положение, напълно несъобразено с неговите планове, и своето опасение, „оплаквайки се, да не кажа нещо, което би могло само да ми навреди“. Развивайки тази мисъл, той оценява критично

новото си положение в Пловдив, което не му позволява „да се посвети на занимания, както се очаквало“. По-нататък той отбелязва:

Причината за това е, че аз бях принуден от обстоятелствата, или по-точно от гърците, да се върна във Филипопол не по друг начин, освен в качеството на руски агент, и поради това сега, не само че не мога да учителствам, но не намирам достатъчно свободно време, за да се занимавам поне с българска литература. Делата, специално по повереното ми вицеконсулство, не са много, но няма ред, от което се губи много време. При това аз съм длъжен всеки ден да изслушвам по няколко дела, които изобщо не ме засягат, а защото, това не мога да Ви обясня; трябва да бъде човек тук и в моето положение, за да разбере. Като награда за всичко това се ползвам от почести, които се отдават тук на консулите и могат да задоволят само едно празно тщеславие, а пък за мен са крайно отегчителни (писмо на Н. Геров до А. В. Рачински от 30 април 1858 г. вж. в: ИАНГ/ІАНГ, II, 1914: № 2005, с. 237-238).

Дори и това кратко изложение убеждава, че Н. Геров се е справил успешно с поставената му задача за съставяне на учебния план за Централното училище в България (беглото споменаване в писмото от А. В. Рачински до Н. Геров от 5 август 1857 г.: „Програмата и изложението [...] много [ни] харесаха“ вж. в: ИАНГ/ІАНГ, II, 1914: № 2002). Неговата записка предава спецификата на социо-културните условия, чието влияние трябвало да се отчита при обсъждането на модела на народното образование, подходящ за българските земи. Освен това, общото направление на религиозно-нравственото образование, което Н. Геров възнамерявал да даде за училището, отговаряло на възгледите на висшите руски длъжностни лица по този въпрос. Можем да отбележим накрая, че, намирайки се в близко общуване с колегите „по места“, Н. Геров съумява да формулира в записката подход за решението на основния проблем, който се състоял в липсата на образовани учители и свещеници. Програмата на Н. Геров предшества проектите за създаване на гимназия в Пловдив, отнасящи се към втората половина от 60-те години на XIX в.

Превод от руски на *Светлана Мухова*

Табл. 1: Разчет на разходите за издръжка на Централното училище.

Заплата на учителите	6 чов.	3600 руб.
Учебни пособия		400 руб.
Стипендии на възпитаниците	50 чов.	1200 руб.
Ремонт и поддръжка на сградата		1000 руб.
Общо:		6200 руб.

Табл. 2: Учебен план на низшето и средното отделение на Централното училище.

Предмети	Класове				
	Низше отделение			Средно отделение	
	I.	II.	III.	IV.	V.
Свещена история	X			X	
Катехизис	X		X		
Нов завет		X			
Изяснение на църковните служби		X			X
История на Църквата			X		X
Език български	X	X	X		
турски		X	X	X	X
гръцки		X	X	X	X
руски			X	X	
църковнославянски					X
френски				X	X
География	X	X	X	X	
Аритметика	X	X	X		
Счетоводство			X		
Геометрия			X	X	X
Алгебра				X	X
Логика				X	
Стихосложение				X	
Риторика					X
Всеобща история			X	X	X
Естествена история				X	
Статистика					X
Физика					X

Приложение*

[Найден Геров, 1857 г.]

Программа преподавания в предполагаемом Центральном училище

Между болгарами нет никакого разделения на сословия. Высшие места в обществе у них достигаются только одними личными достоинствами. Население каждого города прибывает из окрестных селений и меньших городов. С каждым поколением выступают в главе христиан люди незаметного происхождения; и недавно поселившийся в городе достигает быть первым лицом между христианами не только в этом городе, но и в целой провинции. При таком положении общества и образование болгар должно быть для всех одинаково направлено и для всех доступное.

Нынешние училища в Болгарии зависят каждое от общины, которая его содержит, а управляются оне повременными учителями единственно по их разумению, без всяких постановлений. Посему в Болгарии нет ни двух школ одинаковых по устройству. Если найдется возможность учредить учебное заведение с тем, чтобы сделать его разсадником образования между болгарами, то надобно устроить его так, чтобы в нем могли образоваться люди всех классов (по состоянию) общества, т.е. те, которые имеют средства и возможность продолжить свое образование до высшей степени, так равно и те, кои, по ограниче[нно]сти своих средств, будут довольствоваться первоначальными познаниями, необходимыми в общежитии.

Для сего надобно разделить курс учения на три отделения так, чтобы каждое низшее отделение, служа приготовлением к следующему высшему, само по себе составляло бы округленный курс учения для тех, кои не будут продолжать учиться и в высшем отделении. Отделений может быть три: низшее, состоящее из трех классов, среднее – из двух и высшее – из трех, полагая по одному году учения в каждом классе так, чтобы весь курс оканчивался в восемь лет. Первые два отделения будут достаточны для тех, которые по каким бы то ни было обстоятельствам должны довольствоваться приобретением только тех познаний, которые необходимы при каждом положении в обществе. Третье, или высшее, отделение должно послужить для высшего образования и вместе с тем для образования учителей и священников. Высшее отделение, сообразно с двойною своею целью, должно быть разделено на два отдела: светский и духовный. Первый может остаться при двух низших отделениях, а второй может состоять в каком-нибудь монастыре, лучше всего – в Рыльском.

Впоследствии, когда образуются из болгар люди для учительского звания, программа низшаго отделения может быть введена в училища больших сел и небольших городов.¹ А в городах более значительных можно устроить училища из отделений

---

* РГИА/РГИА, а. ф. 651, оп. 1, а. е. 434, л. 1–14. Запазва се езикът на оригинала. Някои елементи от дореволюционната руска ортография (окончанията -аго/-яго и проч.) са предадени в съответствие с автографа.

¹ Во многих местах Болгарии есть селения, которые многолюдством превосходят население многих городов, но как оне населены исключительно болгарами, то и не пользуются названием городов, а называются селами. Когда греческое высшее духовенство, изгнав славянский язык из городских церквей, полуогречило городское [на]селение и сделало его равнодушным к собственной народности, сия последняя сохранилась сознательно в таких селах. Представители этих сел участвуют в делах, касающихся целой провинции. Становясь по переселении в город в[о] главе христиан, люди эти постоянно пребывали чистыми болгарами и не допускали народ до совершенного огречения. В таких селах сохранялось употребление болгарскаго письма, и в наше время в них начали прежде открываться училища для

низшаго и средняго. Воспитанники таких заведений будут в состоянии переходить в центральное училище и следовать наравне с теми, которые в нем начали свое учение.

И теперь во многих городах и селах держат учителей, которые могли бы учить воспитанников училищ по предлагаемой программе низшаго отделения центрального училища, если даны будут им нужные руководства. При малом числе воспитанников в сельских училищах одного учителя достаточно для преподавания всех означенных в программе предметов, полагая по шести уроков в день, т.е. по два урока в каждом классе. В таких училищах можно исключить из программы иностранные языки; желающие продолжать свое учение в среднем и высшем отделениях центрального училища могут приготовиться из языков особо.

Предполагаемое центральное училище не в праве предписывать правила прочим учебным заведениям, и постановления его не могут иметь вне его обязательную силу, но оно своим устройством может послужить образцом для прочих училищ; и прежде чем воспитанники его займут учительские должности, программа низшаго и средняго его отделений будет принята другими училищами, если только будет составлена удачно. Есть уже тому пример. Как только показалось, что училище св. Кирилла и Мефодия в Филиппополе идет лучше других, жители окрестных городов и селений без всяких убеждений согласились не только принять его программу преподавания в своих школах, но некоторым образом и подчинить ему сии последние, чтобы привести все в одинаковое устройство, сделать Филиппопольское центральным училищем и поручить ему надзор за всеми прочими. Война помешала исполнению сего плана.

Вот предполагаемая программа для низшаго и средняго отделения:

Низшее отделение

Первый год. Краткая Священная история и краткий катехизис. Этимологическая часть грамматики болгарского языка. Общая понятия географии математической, физической и политической. Четыре арифметические действия с отвлеченными и именованными числами.

Второй год. Чтение из Новаго Завета и краткое изъяснение церковных служб вечерни, утрени и литургии. Словосочинение и орфография болгарского языка. Краткое обозрение географии всех частей света. Продолжение арифметики (дроби и пропорции). Языки турецкий и греческий (чтение и письмо).

Третий год. Пространный катехизис. Повторение болгарской грамматики с упражнениями в сочинении. Пространная география Европы с подробным описанием Турции. Упражнения в решении арифметических задач. Счетоводство. Необходимейшая в общежитии понятия из геометрии. Краткий обзор всеобщей и церковной истории с несколько подробнейшим изложением истории болгар. Этимологическая часть русской грамматики. Турецкий и греческий язык.

Среднее отделение

Первый год. Пространная Библейская история. Логика и стихосложение. География Азии, Африки, Америки и Океании. Всеобщая история древняя и средняя.

преподавания детям, сверх чтения и письма, первоначальных наук. Жители этих сел, по положению и образу жизни, имеют надобность в образовании наравне с населением городов (бележката на Н. Геров).

Начало алгебры и геометрии. Краткая естественная история. Окончание русской грамматики. Языки турецкий, греческий и французский.

Второй год. Церковная история и изъяснение литургии. Общая риторика. Всеобщая история, новая, с несколько подробным изложением истории болгар. Статистика европейских государств и Турции подробнее. Окончание алгебры и геометрии. Краткая физика. Церковно-славянский язык. Языки турецкий, греческий и французский.

[Пояснения к учебному плану]

Закон Божий. В первом годе полагается краткая Священная история и краткий катехизис за тем, чтобы при выходе по окончании первого класса из училища, как это часто случается, воспитанники не остались без всякаго понятия о вере. Во втором годе вместе с чтением из Новаго Завета полагается изъяснение церковных служб для того, чтобы дать воспитанникам понятие о значении богослужения, о чем в настоящее время никто не думает. В третьем годе изучение пространнаго катехизиса даст воспитанникам полное понятие о православной христианской вере. В четвертом годе более подробное изложение Библейской, а в пятом – церковной истории и подробное изъяснение литургии расширит круг сведений о вере в одинаковой мере с другими науками.

Болгарский, русский и церковно-славянский языки. В первом годе с объяснением этимологической части грамматики болгарскаго языка надобно приучать воспитанников к правильному чтению по болгарским и церковнославянским книгам, а также и к чистописанию. Во втором годе с изучением словосочинения и правописания болгарскаго языка надобно приучать воспитанников составлять предложения и периоды и писать небольшие сочинения. В третьем годе полагается повторение болгарской грамматики для лучшаго ея уразумления с тем, чтобы воспитанники, оставляющие училище по окончании курса в одном низшем отделении, могли уже писать правильно. Здесь же надобно приучать воспитанников к сочинениям тех родов, в которых они встретят надобность в общежитии, как, например, писем.

Научение русскаго языка начинается в этом годе с тем, чтобы дать имеющим намерение продолжать курс наук и в среднем отделении возможность пользоваться русскою литературою и употреблять русские учебники в высших классах. Болгаре, по неимению собственной литературы, принуждены прибегать к литературе иностранной, и в этом случае следует дать предпочтение русской, потому, особенно, что изучение русскаго языка для них гораздо легче всякаго другаго и польза употребления его испытана в училище св. Кирилла и Мефодия.

Церковно-славянский язык, нужный для разумения церковных книг, положено учить в среднем отделении после окончания русской грамматики, т.е. в пятом годе. Изучение болгарскаго и русскаго языков, по сродству их с церковно-славянским, будет служить вернейшим приготовлением к изучению последняго. И в самом деле, при хорошем знании двух первых достаточно сравнить с ними церковно-славянский, чтобы и его изучить.

Русский и церковно-славянский языки необходимо учить сравнительно с болгарским для успешнаго дальнейшаго изучения последняго.

География. В первом годе положено дать воспитанникам лишь общия понятия о географии математической, физической и политической. Во втором годе краткое обозрение всех частей света приготовит к изучению географии в следующих классах. В третьем годе положено пройти подробную географию европейских государств и, преимущественно, Турции для того, чтобы оставляющие училище, по выходе из первого

его отделения, имели ясные сведения о той части света и о стране, в которой обитают болгаре и которая посему более их занимает. Подробное изучение прочих частей света положено в первом классе средняго отделения.

Всеобщая история. В последнем классе низшаго отделения предполагается пройти в кратком обозрении всеобщую историю и более подробно историю болгар. Этих сведений достаточно для тех, кои не предполагают продолжать учение в среднем отделении. Оне, между тем, могут впоследствии возбудить в некоторых желание чтением исторических книг расширить круг своих познаний в истории, насколько позволит каждому положение его. Для тех же, которые будут продолжать учение и в среднем отделении, такое обозрение послужит программю изучения истории как всеобщей, так и болгарской в более пространном объеме и значительно облегчит самое изучение. Повторение предмета как здесь, так и в географии отнюдь не будет излишним. В четвертом году положено пройти истории древнюю и среднюю, а пятый год весь посвятить новой истории с подробнейшею историей болгар, как более близких и полезных нам. При таком распределении приходится начать изучение истории, не кончивши географии, но это не затруднит воспитанников, имеющих уже со втораго года понятие о всех частях света.

Математика. В первые два года низшаго отделения полагается пройти только арифметику; изучение ея должно быть сопровождаемо с самага начала упражнениями в решении задач, взятых из общежития. И чтобы не случалось вперед, как это доселе бывало, что изучивший арифметику во всем ея объеме, по выходе из училища, в приложении затрудняется решить самую обыкновенную задачу, надобно продолжать и в третьем году означенныя упражнения. Сверх того необходимо в третьем году научить воспитанников правильному счетоводству, имея в виду, что, по выходе из училища, их ожидает поступление с выгодою на службу к купцам, ведущим значительную торговлю, но часто не умеющих читать и писать порядочно. Этим во многих будет возбуждена охота учиться. Здесь же для воспитанников, выходящих из низшаго отделения училища, надобно передать начальныя понятия о геометрии, насколько оне необходимы в общежитии. Алгебру и геометрию можно пройти в двух классах средняго отделения. Как большая часть воспитанников оставят училище с окончанием курса в среднем отделении, да и в высшем не предполагается далеко продолжать математику, то изучение геометрии должно ограничиться приготовлением воспитанников уметь прилагать знание ея к делу.

Логика и риторика. В первом году средняго отделения можно пройти краткую логику за тем, чтобы дать воспитанникам понятие о законах мышления и вместе с тем подготовить их к изучению риторики, которая положена в следующем году. В этом же году воспитанники получают понятие о разных родах стихосложения. Как на болгарском языке кроме народной литературы, заключающейся в песнях, пословицах и поговорках, нет никаких сочинений, то на первый раз трудно и даже невозможно составить на нем риторику. Посему надобно сначала изучать русскую риторику с тем, чтобы воспитанники упражнялись в сочинениях и отыскивании в народной литературе образцов для составления риторики болгарской. Таковыя образцы и примеры могут быть приводимы и из церковно-славянскаго языка, чтобы изучение риторики послужило продолжением изучения всех трех языков.

Естественная история и физика. Первая в четвером, вторая в пятом году должны быть пройдены, хотя и кратко, чтобы выходящие из училища с окончанием курса в среднем отделении имели о них сколько-нибудь понятия. Для остающихся же продолжать учение и в высшем отделении это послужит программю при более пространном изучении сих предметов.

Статистика. При изучении статистики во втором году среднего отделения должно обратить особенное внимание на Турцию для того, чтобы воспитанники имели как можно более обширные сведения о своем отечестве.

Языки. Турецкий и греческий языки полагается начать еще со второго класса первого отделения для того, чтобы воспитанники, выходящие из этого отделения, знали, по крайней мере, читать и писать на этих языках, а остающиеся продолжать учение и в среднем отделении могут изучить их основательнее. Потребность изучения этих языков вытекает из отношения болгар к туркам и грекам. Французский язык положен во втором отделении для того, чтобы воспитанники, получившие уже посредственное образование, знали и один из европейских языков.

Воспитанники, кончившие курс в низшем отделении центрального училища, могут занять учительские должности в первоначальных училищах, в коих обучаются только чтению и письму. Перед теми, которые теперь занимают эти должности, новые учителя будут иметь то преимущество, что, имея достаточно определенных понятия о вере, они будут передавать их своим воспитанникам везде в одинаковом направлении, приобретенном в центральном училище, которое позаботится с тем вместе составить нужные руководства по всем отраслям предполагаемых наук. Впоследствии, когда будут у болгар знающие священники, то обязанность преподавать Закон Божий естественно перейдет к ним.

Кончившие курс в среднем отделении могут занять учительские должности в училищах, состоящих из одного низшего отделения. Но нужны еще учителя для более высшего образования юношества. Надобность эта оказалась в последнее время вдруг и теперь до того ощутительна, что при недостатке учителей хватаются наперерыв за первого встречного. Для удовлетворения этой надобности, как равно и для того, чтобы дать образованию с самого начала надлежащее направление, центральное училище в высшем своем отделении имеет непременною обязанностью приготовить учителей для второстепенных училищ.

Если будет открыто предполагаемое центральное училище, то в первом же году поступят в него из других заведений воспитанники, более или менее приготовленные для всех классов низшего и среднего отделений. Строгий экзамен решит, насколько нужно продлить пребывание их в училище для укрепления в желаемом направлении. И тогда чрез три-четыре года станут выходить учителя для низших и второстепенных училищ.

Из кончающих курс в высшем отделении как светском, так и в духовном отделе те, которые успехами в науках и доброю нравственностью окажутся лучше других, могут быть отправлены за границу для специального усовершенствования в какой-нибудь отрасли наук с тем, чтобы по возвращении на родину они посвятили себя пользе отечества в качестве преподавателей, духовных, проповедников и проч.

Программа высшего отделения училища еще не составлена. По изменившимся в Турции обстоятельствам многих частных иначе как на месте нельзя определить. Определение предметов, имеющих преподаваться в духовном отделе, может быть составлено специальными лицами; уважению их представляется лишь то, что нужны священники в скором времени; и для большей от них пользы стране в круг сведений их должны войти основания сельского хозяйства и медицины. Направление же светского отдела, по нуждам и характеру страны, требуется коммерческо-технологическое, оставаясь с тем вместе религиозно-нравственным.

Средства, какия нужно на содержание низшаго и средняго отделений предполагаемаго
центрального училища

На жалование шести учителям, из числа коих один управляющий, кругом по 600 руб.	– 3600
На учебныя пособия	– 400
На стипендии, считая 50 воспитанников	– 1200
На ремонт и содержание училищнаго дома	– 1000
Итого:	– 6200 руб.

Обращению Филиппопольскаго училища Св. Кирилла и Мефодия в центральное для всей Болгарии будут ревностно содействовать основатели и старосты его: Салче Чомаков, Георгий Стоянович Чалыков, Христо Гешев и др. люди, пользующиеся уважением и имеющие влияние на своих соотечественников в целой провинции. К ним охотно присоединится все население окрестных городов и сел по сочувствию к этому заведению. Непосредственное участие в этом деле, кроме многих других пользующихся влиянием на своих сограждан, примут в Казанлыке Стоянче Груев, в Хаскиои Христодул Волчев, в Татар-Базарджике Георгий Гюро, в Калофере братья Тапчилештевы, в Карлове Николай Пулев, в Сопоте Каллист Хамаджиев, в Копривщице Павел Герджик в Панагюрище Лулче Гаджев.

ЛИТЕРАТУРА

- Алешинцев 1912: *Алешинцев, И.* История гимназического образования в России. Санкт-Петербург (Alyoshintsev 1912: *Alyoshintsev, I.* Istoriya gimnazicheskogo obrazovaniya v Rossii. St. Petersburg).
- ГАРФ: Государственный архив Российской Федерации, а. ф. 1750, оп. 1, а. е. 67 (GARF: Gosudarstvennyu arkhiv Rossiyskoy Federatsii, a. f. 1750, op. 1, a. ye. 67).
- Генчев 1972: *Генчев Н.* Одеското българско настоятелство. – В: Годишник на Софийския университет, т. LXIV, кн. III, ч. 1, 99-222 (Genchev 1972: *Genchev N.* Odeskoto balgarsko nastoyatelstvo. – In: Godishnik na Sofiyskiya universitet, t. LXIV, kn. III, ch. 1, 99-222).
- Генчев 1981: *Генчев Н.* Възрожденският Пловдив. Пловдив (Genchev 1981: *Genchev N.* Vazrozhdenskiyat Plovdiv. Plovdiv).
- Генчев 1976/2002: *Генчев, Н.* Българо-руски културни общувания през Възраждането. София (Genchev 1976/2002: *Genchev, N.* Balgaro-ruski kulturni obshtuvaniya prez Vazrazhdaneto. Sofia).
- Георгиев 1972: *Георгиев, Е.* Найден Геров. София (Georgiev 1972: *Georgiev, E.* Nayden Gerov. Sofia).
- Димитров 1987: *Димитров, А.* Училището, прогресът и националната революция. Българското училище през Възраждането. София (Dimitrov 1987: *Dimitrov, A.* Uchilishteto, progresat i natsionalnata revolyutsiya. Balgarskoto uchilishte prez Vazrazhdaneto. Sofia).
- ДБИ 1931: Архив на Найден Геров, ч. I. Под ред. на М. Г. Попруженко (Документи за българската история, т. I). София (DBI 1931: Arhiv na Nayden Gerov, ch. I. Pod red. na M. G. Popruzhenko (Dokumenti za balgarskata istoriya, t. I). Sofia).
- Димова 1985: *Димова, Я.* Йоаким Груев. Жизнен път и педагогическа дейност. Пловдив (Dimova 1985: *Dimova, Ya.* Yoakim Gruev. Zhiznen pat i pedagogicheska deynost. Plovdiv).

- Документи 1899: Документи от времето на Българското възраждане. – В: Периодическо списание на Българското книжовно дружество, Год. 11, кн. 58, 621-629 (Dokumenti 1899: Dokumenti ot vremeto na Balgarskoto vazrazhdane. – In: Periodicheskoto spisanie na Balgarskoto knizhovno druzhestvo, God. 11, kn. 58, 621-629).
- Забунув 1977: *Забунув, И. Д.* Одеското българско настоятелство в период Крымской войны (1853-1856). – В: Балканские страны в новое и новейшее время. Кишинев, 3-24 (Zabunov 1977: *Zabunov, I. D.* Odesskoye bolgarskoe nastoyatel'stvo v period Krymskoy voyny (1853-1856). – In: Balkanskiye strany v novoe i noveyshee vremya. Kishinev, 3-24).
- Забунув 1981: *Забунув, И. Д.* Болгары юга России и национальное болгарское Возрождение в 50-70-х гг. XIX в. Кишинев (Zabunov 1981: *Zabunov, I. D.* Bolgary yuga Rossii i natsional'noe bolgarskoe Vozrozhdenie v 50-70-kh gg. XIX v. Kishinev).
- ИАНГ, I, 1911: Из архивата на Найден Геров. Писма, доклади и материали за възраждането на българския народ. Кн. I. Под ред. на Т. Панчев. София (IANG, I, 1911: Iz arhivata na Nayden Gerov. Pisma, dokladi i materialy za vazrazhdaneto na balgarskiya narod. Kn. I. Pod red. na T. Panchev. Sofia).
- ИАНГ, II, 1914: Из архивата на Найден Геров. Писма, доклади и материали за възраждането на българския народ. Кн. II. Под ред. на Т. Панчев. София (IANG, II, 1914: Iz arhivata na Nayden Gerov. Pisma, dokladi i materialy za vazrazhdaneto na balgarskiya narod. Kn. II. Pod red. na T. Panchev. Sofia).
- Иванов 2018: *Иванов, И. А.* Найден Геров и проектът за създаване на Централно българско училище през 1856-1857 г. – В: Йоаким Груев – просветителят и общественикът. Доклади от научната конференция „Копривщица и копривщеници в новобългарското просветно движение“, посветена на 190 години от рождението на Йоаким Груев (Копривщица, 12-13 септември 2018 година). Копривщица, 214-234 (Ivanov 2018: *Ivanov, I. A.* Nayden Gerov i proektat za sazdavane na Tsentralno balgarsko uchilishte prez 1856-1857 g. – In: Yoakim Gruev – prosvetitelyat i obshtestvenikat. Dokladi ot nauchnata konferentsia „Koprivshitsa i koprivshentsi v novobalgarskoto prosvetno dvizhenie“, posvetena na 190 godini ot rozhdenieto na Yoakim Gruev (Koprivshitsa, 12-13 septemvri 2018 godina). Koprivshitsa, 214-234).
- Каблешкова 2012: *Каблешкова, Р.* Йоаким Груев. София (Kableshkova 2012: *Kableshkova, R.* Yoakim Gruev. Sofia).
- Кирилова 2009а: *Кирилова, А.* Откриване на руското консулско агентство в Пловдив през 1857 г. – В: Исторически преглед, № 1-2, 48-76 (Kirilova 2009a: *Kirilova, A.* Otkrivane na ruskoto konsulsko agentstvo v Plovdiv prez 1857 g. – In: Istoricheski pregled, № 1-2, 48-76).
- Кирилова 2009б: *Kirilova, A.* L'activité socio-politique de Najden Guérov (1853-1856). – In: Bulgarian Historical Review, № 1-2, 24-52.
- Кирилова 2014: *Кирилова, А.* Найден Геров – един български интелектуалец между Русия и Османската империя в подкрепа на движението за национална просвета (1857–1877). – В: Интелектуалците и/в политиката. Юбилеен сборник, посветен на 65-годишнината на проф. д-р Румен Генев с материали от научна конференция с международно участие (29-30 април 2011 г., НБУ). София. Вж. http://ebox.nbu.bg/profesorgenov/view_lesson.php?id=5 (последно посещение 23.11.2023) (Kirilova 2014: *Kirilova, A.* Nayden Gerov – edin balgarski intelektualets mezhdru Rusia i Osmanskata imperia v podkrepa na dvizhenieto za natsionalna prosveta (185-1877). – In: Intelektualtsite i/v politikata. Yubileen sbornik, posveten na 65-godishninata na prof. d-r Rumgen Genov s materialy ot nauchna konferentsia s

- mezhdunarodno uchastie (29-30 april 2011 g., NBU). Sofia. Cf. http://ebox.nbu.bg/profesorgenov/view_lesson.php?id=5 (23.11.2023).
- Лаптев 2011а: *Лаптев, Е. А.* Найден Геров — российский дипломат в 50-70-е годы XIX века. Уфа (ръкопис на дисертация за придобиване на научна степен к. и. н.) (Laptev 2011a: *Laptev, Ye. A.* Nayden Gerov — rossiyskiy diplomat v 50-70-ye gody XIX veka. Ufa (manuscript of dissertation)).
- Лаптев 2011б: *Лаптев, Е. А.* Российский дипломат Найден Геров и российско-болгарские связи (1856-1877 гг.). Уфа (Laptev 2011b: *Laptev, Ye. A.* Rossiyskiy diplomat Nayden Gerov i rossiysko-bolgarskie svyazi (1856-1877 gg.). Ufa).
- Маркова 2008: *Маркова, З.* Русия и българският църковно-национален въпрос. – В: Маркова, З. Избрани съчинения, т. II. София, 165-249 (Markova 2008: *Markova, Z.* Rusia i balgarskiyat tsarkovno-natsionalen varpos. – In: Markova, Z. Izbrani sacheniya, t. II. Sofia, 165-249).
- Мухова 2023: *Мухова, Св.* Мястото и ролята на Копривщица в изграждащата се българска училищна система в Пловдивския край (1846-1859). – В: Найден Геров и духовните измерения на българското Възраждане. Сборник с материали от Национална научна конференция, посветена на 200 години от рождението на Найден Геров (Копривщица, 23-24 февруари 2023 г.). София, 36-57 (Muhova 2023: *Muhova, Sv.* Myastoto i rolyata na Koprivshtitsa v izgrazhdashkata se balgarska uchilishtna sistema v Plovdivskiya kray (1846-1859). – In: Nayden Gerov i duhovnite izmereniya na balgarskoto Vazrazhdane. Sbornik s materialy ot Natsionalna nauchna konferentsia, posvetena na 200 godini ot rozhdenieto na Nayden Gerov (Koprivshtitsa, 23-24 fevruari 2023 g.). Sofia, 36-57).
- Никитин 1960: *Никитин, С. А.* Славянские комитеты в России в 1858-1876 гг. Москва (Nikitin 1960: *Nikitin, S. A.* Slavyanskiye komitety v Rossii v 1858-1876 gg. Moscow).
- Периодическо списание 1903: Периодическо списание на Българското книжовно дружество, Год. 14, кн. 63, 586-588 (Periodicheskoto spisanie 1903: Periodicheskoto spisanie na Balgarskoto knizhovno druzhestvo, God. 14, kn. 63, 586-588).
- Попов 1871: *Попов, Н. А.* Очерки религиозной и национальной благотворительности на Востоке и среди славян. Вып. 1. Санкт-Петербург (Popov 1871: *Popov, N. A.* Ocherki religioznoy i natsional'noy blagotvoritel'nosti na Vostoke i sredi slavyan. Vyp. 1. St. Petersburg).
- РБНОД 1987: Русия и българското национално-освободително движение 1856-1876, Т. I, Ч. I. София (RBNOD 1987: Rusia i balgarskoto natsionalno-osvoboditelno dvizhenie 1856-1876, T. I, Ch. I. Sofia).
- РГАДА: Российский государственный архив древних актов, а. ф. 1256, оп. 1, а. е. 738 (RGADA: Rossiyskiy gosudarstvennyy arkhiv drevnikh aktov, a. f. 1256, op. 1, a. ye. 738).
- РГИА: Российский государственный исторический архив, а. ф. 651, оп. 1, а. е. 434; а. е. 448 (RGIA: Rossiyskiy gosudarstvennyy istoricheskiy arkhiv, a. f. 651, op. 1, a. ye. 434; a. ye. 448).
- Сафронова 1996: *Сафронова, Е. В.* Найден Геров и Россия. Воронеж (ръкопис на дисертация за придобиване на научна степен к. и. н.) (Safronova 1996: *Safronova, Ye. V.* Nayden Gerov i Rossiya. Voronezh (manuscript of dissertation)).
- Степанова 1978: *Степанова, Л. И.* Культурные связи с Болгарией в политике России после Крымской войны. – В: 100-летие освобождения Болгарии от османского ига. Москва, 63-81 (Stepanova 1978: *Stepanova, L. I.* Kul'turnyye svyazi s Bolgariye v politike Rossii posle Krymskoy voyny. – In: 100-letie osvobozhdeniya Bolgarii ot osmanskogo iga. Moskva, 63-81).

- Степанова 1981: *Степанова, Л. И.* Вклад России в подготовку болгарской интеллигенции в 50-70-х гг. XIX в. Москва (Stepanova 1981: *Stepanova, L. I.* Vklad Rossii v podgotovku bolgarskoj intelligentsii v 50-70-kh gg. XIX v. Moskva).
- Тонев 1974: *Тонев, В.* Александър В. Рачински и учебното дело в България след Кримската война. – В: В памет на академик Михаил Димитров. Изследвания върху Българското възрождане. София, 269-286 (Tonev 1974: *Tonev, V. Aleksandar V. Rachinski i uchebnoto delo v Balgaria sled Krimskata voyna.* – In: V pamet na akademik Mihail Dimitrov. Izsledvaniya varhu Balgarskogo vazrazhdane. Sofia, 269-286).
- Цариградски вестник 1856: Цариградски вестник VI, 296, 29 септ. 1856 г. (Tsarigradski vestnik 1856: Tsarigradski vestnik VI, 296, 29 Sep. 1856).
- Шмид 1878: *Шмид, Е.* История средних учебных заведений в России. Санкт-Петербург (Shmid 1878: *Shmid, Ye.* Istoriya srednikh uchebnykh zavedeniy v Rossii. St. Petersburg).